

М. В. Приймак

здобувачка III курсу, спеціальність 081 «Право»,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

*Науковий керівник: д. ю. н., професор кафедри кримінального права,
кримінального процесу та криміналістики О. М. Миколенко*

ПОНЯТТЯ ПОТЕРПІЛОГО ТА ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЙОГО ПРАВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Правовий статус потерпілого як одного з ключових суб'єктів кримінального процесу, попри його нормативне закріплення у статті 55 Кримінального процесуального кодексу України (далі - КПК України), вимагає ретельного дослідження. Актуальність цієї проблеми зумовлена тим, що наявні

законодавчі механізми не завжди ефективно забезпечують повну реалізацію прав потерпілих, що негативно впливає на відновлення їхніх порушених інтересів і підриває авторитет правосуддя загалом.

Проблема дослідження правового статусу потерпілого є важливою та дискусійною у кримінально-процесуальній науці, що підтверджується науковими дослідженнями таких вчених, як М. В. Сенаторов, І. П. Антюк, А. А. Хоцька, О. В. Капліна, О. П. Кучинська та інші.

Метою цієї роботи - є дослідити та проаналізувати чинне кримінальне процесуальне законодавство та визначити проблемні аспекти, що пов'язані з визначенням статусу потерпілого, порядком його надання та забезпечення прав потерпілій особі.

КПК України визначає потерпілого, як «...фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди...» [1, ст. 55]. Приєднуємося до думки науковців, що зазначена дефініція обмежує коло осіб, які можуть бути визнані потерпілими, вимагаючи обов'язкової наявності вже завданої шкоди. Аналогічного висновку дійшли й І. П. Антюк та А. А. Хоцька у своїй науковій праці, спираючись на досвід Польщі, де що потерпілим визнається особа, законні інтереси якої були безпосередньо порушені або поставлені під загрозу злочином, навіть за відсутності фактично заподіяної шкоди [2, с. 199]. Також варто звернути увагу, що чітко визначені межі шкоди, яка заподіюється потерпілому може безпідставно звужувати поняття потерпілого від злочину та водночас розширювати його. Про це писав М. В. Сенаторов у своїй монографії, де пояснив, що звуження поняття потерпілого проявляється в тому, що «злочинні посягання спричиняють не тільки моральну, фізичну чи майнову шкоду, а й багато інших різновидів шкоди, зокрема, організаційну та політичну» [3, с. 37], а необґрунтоване розширення пояснив на життєвому прикладі, коли «при зґвалтуванні певної шкоди зазнає зґвалтована особа, моральної, а в деяких випадках, матеріальної шкоди - її (його) чоловік (дружина), батьки та близькі цій особі люди і при буквальному тлумаченні тієї норми всіх вказаних суб'єктів слід розглядати як потерпілих від злочину, проте такий підхід до визначення потерпілого від злочину не може використовуватися у кримінальному праві, адже він сприятиме безмірному розширенню меж кримінальної відповідальності» [3, с. 37-38].

Варто також звернути увагу на співвідношення понять «потерпілий» та «жертва злочину». Як зазначає Н. І. Ладанівська, поняття «жертва» є ширшим за своїм змістом, оскільки воно охоплює не лише суб'єктів, права яких безпосередньо порушені злочином, а й тих, хто зазнав негативних наслідків опосередковано [4, с. 71]. У віктимологічному аспекті «жертва» - це завжди

людина (фізична особа), яка в результаті злочинного впливу втратила певні цінності, тоді як статус «потерпілого» є суто процесуальною дефініцією, що може поширюватися і на юридичних осіб [4, с. 71-72]. Важливою відмінністю є те, що статус потерпілого особа набуває лише з моменту офіційного початку досудового розслідування, тоді як «жертвою» вона стає безпосередньо в момент вчинення щодо неї протиправного діяння [4, с. 73]. Таке розмежування дозволяє констатувати, що не кожен потерпілий є жертвою (наприклад, державні установи чи організації), і не кожна жертва відразу набуває статусу потерпілого в кримінально-процесуальному сенсі.

Аналізуючи чинне законодавство, варто звернути увагу на п. 2 ст. 55 КПК України, де вказано, що права і обов'язки потерпілого виникають з моменту подання заяви про вчинення кримінального правопорушення або заяви про залучення до провадження як потерпілого. Хоча ст. 214 КПК України зобов'язує внести відомості до ЄРДР протягом 24 годин, а ст. 220 КПК України встановлює 3-денний строк для розгляду клопотань, у кодексі недостатньо чітко визначені саме процедурні терміни для прийняття рішення про визнання особи потерпілою у випадках, коли вона подає заяву про вступ у вже розпочате провадження. Це створює ситуацію, коли постраждала особа певний час перебуває у статусі «заявника», не маючи повного обсягу прав на ознайомлення з матеріалами чи заявлення клопотань. О. П. Кучинська слушно зазначала, що було б доречним визнавати особу потерпілою окремою процесуальною постановою на ранніх етапах, що забезпечило б правову визначеність [5, с. 11].

Окрім того, права потерпілого нерідко мають декларативний характер. Наприклад, згідно зі ст. 56 КПК України, потерпілий має право знати сутність підозри, проте ст. 278 КПК України (вручення підозри) не містить прямої норми щодо обов'язкового повідомлення потерпілого про зміст цього документа в момент вручення. Доречи як і чим підтверджується таке повідомлення, законодавець не зазначає. Аналогічна проблема існує і в ст. 279 КПК України при зміні підозри, а це також обмежує право потерпілого знати про стан та перебіг провадження.

На основі здійсненого дослідження можна зробити висновок, що законодавство України потребує подальшого вдосконалення в частині чіткої регламентації термінів надання статусу потерпілого та розширення його інформаційних прав. Необхідно синхронізувати норми КПК України так, щоб право знати про стан розслідування (зокрема зміст підозри) було реально забезпечене обов'язком слідчого чи прокурора здійснювати таке повідомлення. Оновлення кримінального та процесуального законодавства повинно орієнтуватися на міжнародні стандарти захисту жертв злочинів, забезпечуючи баланс між інтересами держави та особи.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.02.2012 р. № 4651-VI. UPL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 11.03.2026).
2. Антюк І. П., Хоцька А. А. Забезпечення прав та законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні. Наукові записки. Серія: Право. 2024. №. 16. С.198-203.
3. Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві: монографія. Харків: Право, 2006. 208 с.
4. Ладанівська Н. І. Розмежування дефініцій: «потерпілий від кримінального правопорушення» та «жертва кримінального правопорушення». Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2020. № 48. С. 70-73.
5. Кучинська О. П. Проблеми захисту прав потерпілих в кримінальному процесі України. Адвокат. 2009. №. 5. С. 10-12.